

Kilo čočky, ale kilo fazolí

Ivana Svobodová

ÚJČ AV ČR, svobodova@ujc.cas.cz

Abstrakt

Příspěvek se zabývá volbou gramatického čísla u substantiv *hrách*, *čočka*, *cizrna*, *sója* a *fazole* ve spojeních s výrazy označujícími hmotnost v pojmenováních pokrmů a v dalších kontextech.

Klíčová slova: substantivum, singulár, plurál, význam, odborný/neodborný název

A kilo of čočky, but a kilo of fazol

Abstract

The article deals with the choice of grammatical number in the nouns *hrách* (pea), *čočka* (lentil), *cizrna* (chickpea), *sója* (soybean), and *fazole* (bean) when used in combination with expressions denoting weight, in the names of dishes, and in other contexts.

Key words: noun, singular, plural, meaning, technical / non-technical term

Občas se na jazykovou poradnu obracíte ti, kteří učí cizince češtinu, s prosbou o to, jak mají svým žákům vysvětlit některé nepravdivé jazykové jevy, popř. zda se lze o nich někde podrobně poučit. Z těchto dotazů mě zaujal tento: „Prosím, jak mám cizincům učícím se česky vysvětlit, proč se říká *kilo čočky*, ale *kilo fazolí*? Přitom oba výrazy označují luštěniny. Podobná situace je i u druhů ovoce a zeleniny: *kilo borůvek*, ale *kilo rybízu*, *kilo cibule*, ale *kilo brambor*.“

Přiznám se, že mě tento dotaz zaskočil. V tu chvíli jsem si znovu uvědomila, že pro rodilé mluvčí jsou některá spojení zcela zautomatizovaná, užívají je správně a vůbec se nad tím, že podobná spojení se chovají jinak, nezamýšlí. Mnozí z nás, kteří mají jako mateřštinu češtinu, nebo z těch, kteří v českém prostředí žijí od malička a navštěvují českou školu, se např. nepozastaví nad tím, že ve spojeních označujících ročních období se neužívá stejná předložka ani pád: *na jaře, v létě, na podzim, v zimě*.

Snažila jsem se vypátrat, kdy se ve spojeních, která tvoří výrazy pojmenovávající hmotnost (zvolila jsem výraz *kilo/kilogram*) a substantiva označujícího luštěniny, dále druh ovoce a zeleniny, se přívlastek užívá v singuláru a kdy v plurálu a zda lze vystopovat nějaké zákonitosti. Vycházela jsem při tom z dokladů v korpusu SYN v13.¹

Mezi luštěniny se podle Wikipedie řadí: hrách, fazole, čočka, cizrna, sója a lupina (alternativním názvem je *vlčí bob*).² Jména *hrách, čočka, cizrna* a *sója* se užívají jen v singuláru, a to jak ve spojeních s výrazem *kilo/kilogram* (*kilo/kilogram hrachu, čočky, cizrny, sóji*³), tak i v názvech pokrmů (*vařený hrách se slaninou, čočka nakyselo, pomazánka z cizrny, cuketový nákyp se sójou*). Zatímco výrazy *čočka* (ve svém původním významu), *cizrna* a *sója* se i v jiných kontextech v množném čísle neužívají (např. *semena čočky/cizrny/sóji, nechat naklíčit cizrnu, čočka jedlá se dováží převážně z Kanady, k pěstování se používá výhradně cizrna beraní, plochy oseté sójou se snížily*), jinak je tomu u slova *hrách*. Třebaže i u něj autoři volí častěji singulárové tvary, plurálové nejsou výjimečné (např. *vyšší úroda byla zaznamenána u cukrovky technické a hrachu setého, Mendel experimentoval s hrachem setým; u nás se tradičně pěstovaly hrachy, ozim, hrachy máme sklizené, [Mendel] křížil hrachy*). Tvar *hrachy*, menší měrou i *hráchy*, je součástí frázemu *slzy jak(o) hrachy/hráchy* (*ronila slzy jako hrachy, proléval slzy jako hráchy*).

Ještě více se od ostatních odlišuje název *fazole*. V této podobě se řadí ke jménům rodu ženského, botanický termín zní *fazol*, jenž náleží k substantivům rodu mužského neživotného skloňujícím se podle vzoru „hrad“ (*fazol obecný, fazol šarlatový*).⁴

Ve spojeních se substantivem *kilo/kilogram* se v odborných textech užívá pouze výraz *fazole*, a to v množném čísle (*kilo/kilogram fazolí*). V názvech pokrmů se lze setkat převážně s plurálovými podobami, ale objevují se i singulárové: *mexické fazole, vepřové s fazolemi, salát s fazolí a pomeranči, guláš s fazolí*. U pojmenování semen a rostlin převažuje v odborných textech podoba *fazole*, a to i v singuláru, ale podoba *fazol* (v obou číslech) není řídká: *klíčky fazolí, zasadit fazoli, nejprve vysejeme fazoly, na semenech fazolu*.

¹ SYN v13 (2024). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 25. 10. 2025, přístupné z <https://www.korpus.cz>.

² <https://cs.wikipedia.org/wiki/Lu%C5%A1t%C4%9Bniny>. Vzhledem k tomu, že lupina se dosud jako potravinu běžně neužívá, ponechávám ji stranou.

³ Vedle tvaru *sóji* lze užít i méně frekventovaný tvar *sóje*. Podrobněji o tvarech tohoto substantiva viz Internetová jazyková příručka [online] (2008–2025. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

⁴ Co se týče rodu, rozdíl mezi odborným a neobdobným názvem není sice běžný, ale existuje i u několika dalších výrazů: odborný název je jen *brambor* (maskulinum), v neobdobných textech i *ta brambora, káně* (femininum), *sršeň* (femininum), v neobdobných textech i *to káně, ten sršeň*.

Jak vidno, názvy pojmenovávající luštěniny se nechovají stejně nejen ve spojeních se substantivy označujícími hmotnost, ale i v jiných spojeních. Tazatelka vznesla dotaz i na názvy druhů ovoce a zeleniny, těm se budu věnovat v některém z dalších čísel našeho časopisu.